

Društvene organizacije, pokreti i aktivizam u *cyber* prostoru

SARINA BAKIĆ¹

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Odsjek za sociologiju

Sažetak: Društveni problemi, nejednakosti i dinamika moći utiču na pojedince i njihove društvene prostore. U današnjem svijetu postoji više mogućnosti da pojedinci i grupe pomoću tehnologije pruže otpor. Zato je važno naglasiti da internet i digitalni mediji pružaju nove oblike društvenog organizovanja i društvenog aktivizma. Važna je

činjenica da društvene mreže prije svega pomažu da pojedinci sebe vide kao dio određene grupe, kao dio skupine ljudi koji imaju zajedničke stavove, vrijednosti i probleme, te da su na taj način jedni drugima potrebni kako bi uticali na određenu situaciju. S tim u vezi, digitalni aktivizam itekako utiče na politiku, upravljanje državom te građansko i društveno angažovanje, pruža priliku za lokalno i globalno povezivanje pojedinaca i grupa političkim, društvenim, kulturnim pokretima, ili čak njihovo iniciranje. Rad će pružiti samo neke od uvida u prednosti ali i nedostatke društvenog djelovanja u *cyber* prostoru.

Ključne riječi: društveni pokreti, društveni aktivizam, *cyber* prostor, digitalni pokreti

Abstract: Social problems, inequalities and power dynamics affect individuals and their social spaces. Today's world offers more opportunities for resistance by individuals and groups through the use of technology. That is why it is significant to note that the Internet and digital media provide for new forms of social organizing and social activism. An important fact is that social networks primarily help individuals to see themselves as a part of a certain group, as belonging to a group of people who share common attitudes, values and problems and thus need each other in order to influence a certain situation.

¹ sarina.bakic@fpn.unsa.ba

Digital activism considerably affects politics, state governance and civic and social engagement and provides opportunities for local and global connection of individuals and groups within political, social, and cultural movements, or even for initiation of such movements. The paper presents only some of the insights regarding the advantages and disadvantages of social action in cyberspace.

Keywords: social movements, social activism, cyberspace, digital movements

Uvod

Ako se predstavljamo na internetu, podrazumijeva se da je uvijek vidljiv tačno određeni dio našeg društvenog identiteta – odakle dolazimo, ko smo i šta smo, koje su naše vrijednosti i naša promišljanja. Već na osnovu jezika, načina izražavanja ili stavova vidljiva je naša kulturna pozadina. U isto vrijeme, nezamislivom brzinom približavamo se drugim ljudima iz drugačijih kulturnih okruženja. Ljudima je moguće da konstantno budu virtuelno prisutni i da putem interneta dolaze u kontakte s drugim kulturama i problemima koji ih tangiraju ili da jednostavno razgovaraju s njima a da priom nemaju lične kontakte *tete-a tete*. Naime, danas se svako može nalaziti i nalazi se u multipliciranim kulturnim prostorima. Kao prvo, kanon vrijednosti naše kulture utiče na svijet u kojem smo rođeni i u kojem realno živimo. Drugo, u *cyber* prostoru se krećemo i među pojedincima i grupama iz potpuno različitih životnih i kulturnih prostora. Kada se govori o *cyber* prostoru često se govori o procesima deindividualizacije² koja se pojavljuje kada ljudi koji su dio relativno anonimne grupe gube svoj lični identitet, pa tako i svoje inhibicije koje se odnose na nasilje. Međutim, deindividualizacija ne znači da pojedinci ili grupe pokazuju samo zlonamjerno ponašanje, s puno predrasuda i destruktivnim ideologijama. Određenu ulogu, naime, a potrebno je afirmisati ovu tezu, igra i to koje vrijednosti važe u grupi na internetu. Važna je činjenica da grupe na internetu, na društvenim mrežama prije svega, pomažu da pojedinci sebe vide kao dio određene grupe, kao dio skupine ljudi koji imaju zajedničke stavove, vrijednosti i probleme, te da su na taj način jedni drugima potrebni kako bi uticali na određenu situaciju. Stoga, digitalni aktivizam itekako utiče na politiku, upravljanje državom te građansko i društveno angažovanje, pruža priliku za lokalno i globalno povezivanje pojedinaca i različitih grupa političkim, društvenim, kulturnim pokretima ili pospešuje čak njihovo iniciranje.

2 Ovaj pojam prvi je uveo američki socijalni psiholog Philip George Zimbardo još 1969. godine.

Dakle, koji odnosno kakav identitet i vrijednosti pojedinac ili grupa prihvataju ili žele da prihvate? Novija istraživanja sve više stavljaju u fokus i potvrđuju da proces deindividualizacije ne podstiče samo negativno ponašanje, već i pozitivno djelovanje, pružanje podrške i pomoći ugroženim pojedincima i grupama. Tako „nove grupe“ novih medija mogu podsjetiti i na opštedruštvene civilizacijske vrijednosti i moralne i etičke norme ponašanja. S druge strane, tu je pojava i *cyber* društvenih pokreta, kao rezultanta „revolucionarnog“ načina komunikacije i pristupa informacijama kako na lokalnom tako i na globalnom nivou. Masovna distribucija informacija i laka mogućnost njihovog daljnijeg širenja jeste uticala na mnoge aspekte života, mijenjajući načine na koje promišljamo stvarnost, načine na koje se povezujemo sa svijetom, te se povezujemo i s pitanjima socijalne pravde danas i aktivizmom. Stvaranjem nezavisnih komunikacijskih mreža odnosno grupa na internetu nastaju novi oblici društvenih pokreta.

Kako društvene mreže i aktivizam srastaju zajedno

Cyber društveni pokreti danas jesu novi u sociološkom kontekstu zato što su primjer novih odnosno drugačijih društvenih i političkih odnosa koristeći se platformama *cyber* prostora kao primarnim oruđima djelovanja. Drugim riječima, oni nisu nastali zbog interneta, koji je neizostavni dio našeg svakodnevnog života, već je riječ o načinu komunikacije koji se odnosi i na društvene pokrete danas. Kako navodi Nash (2006), novi društveni pokreti se u opštem smislu razlikuju od ostalih po tome što nisu instrumentalnog karaktera, univerzalni su u svojim interesovanjima i često podrazumijevaju protest u ime morala, a ne neposrednih interesa određenih grupa, zato što su više orijentisani na građansko društvo nego na državu, izražavaju nepovjerenje prema centralizovanim birokratskim strukturama i orijentisani su na promjene stavova javnog mnijenja, a ne elitnih institucija, zainteresovani su za aspekte kulture, životnog stila i učesća u simboličkoj politici protesta, organizovani na neformalan, „opušten“ i fleksibilan način, bar u pojedinim aspektima, pri čemu izbjegavaju hijerarhiju i birokratiju, i naravno u najvećoj mjeri ovise o internetu i društvenim mrežama putem kojih se upućuju apeli, organizuju protesti i emituju efektne slike i prilozi radi pobuđivanja emocija javnosti (Nash, 2006: 119-120). Nadalje, neki aspekti jasno se razlikuju od formalnih političkih organizacija, tako da je termin ‘mreža’ mnogo prikladniji u odnosu na termin ‘organizacija’ (*ibid.*). Najčešće postoje na lokalnim nivoima, nisu nacionalno orijentisani,

koncentrisaniji su na manje grupe, posvećuju se konkretnim i specifičnim problemima, nemaju relativno stabilno članstvo, te funkcioniraju kroz fluidne hijerarhije i ne previše formalne strukture autoriteta, kako je to bio slučaj kod „starih“ pokreta. S druge strane, Castells (2018) konkretnije opisuje *cyber* odnosno umrežene društvene pokrete na način da se oni odvijaju u veoma različitim kontekstima, ne samo u kulturološkom pogledu već i u različitim političkim, socijalnim i ekonomskim uslovima. Ono što je prema njegovim teorijskim promišljanjima ovdje najvažnije naglasiti jeste da se *cyber* društveni pokreti oblikuju i djeluju autonomnim komunikacijskim kapacitetima. I Castells nudi karakteristike ovih pokreta, a one podrazumijevaju umrežavanja u mnogobrojnim oblicima (multimodalni, obuhvatajući *online* i *offline* društvene mreže, prethodno postojeće društvene mreže, kao i mreže koje su formirane tokom djelovanja određenog pokreta), postaju pokret i time što okupiraju urbani prostor (kreira se prostor autonomije, hibrida urbanog i *cyber* prostora, kao i nove odnosno drugačije prostorne forme umreženih *cyber* društvenih pokreta), lokalni su i u isto vrijeme globalni stvarajući vlastito vrijeme – tzv. bezvremeno vrijeme, po načinu nastajanja su spontani s obzirom na to da je uzrok njihovog nastajanja ogorčenost, brzo se šire, prelazak s revolta u nadu postiže se deliberacijom u prostoru autonomije, često su neliderski pokreti i odlikuje ih zajedništvo – horizontalnost mreža podržava saradnju i solidarnost, podrivajući potrebu za formalnim liderstvom, krajnje su autorefleksivni, neprekidno se preispitujući kako kolektivno tako i pojedinačno), u principu su nenasilni, rijetko su programski usmjereni, te imaju cilj promijeniti vrijednosni sistem društva, ali su u svim slučajevima u svojoj osnovi itekako izrazito politički. Za Castellsa ovi pokreti su prvenstveno kulturni pokreti koji su u potrazi za novim društvenim ugovorom (2018).³ *Cyber* društveni pokreti, na način kako su okarakterisani, zahtijevaju i doprinose novom načinu razmišljanja o politici u opštem smislu, u kontekstu tzv. postmodernog zaokreta, gdje su uključeni ne samo u osporavanjima identiteta već i ozbiljnog redefinisavanja ili barem pokušaja redefinisavanja različitih aspekata formiranja i oblikovanja društvenog života. Ovu tezu potvrđuju promišljanja značajnog sociologa Alaina Tourainea, koji je prvi razvio ideju postindustrializma kao načina

3 S tim u vezi, još davne 1996. godine Douglas Schuler u svojoj knjizi *New Community Networks* naglašavao je važnost mreža za njihovu ulogu u jačanju demokratije i demokratskih procesa, ljudskih prava i ljudske solidarnosti te altruizma, akcentirajući u ovom slučaju značaj lokalne zajednice. U ovom kontekstu poznata je njegova teza o potrebi za „novim zajednicama“ koje će se na još efikasniji način putem interneta bolje suočavati sa svim izazovima koje jedna zajednica ima, okupljajući pojedince koji imaju zajedničke ideje, ciljeve i interese.

da se percipira i razumije novi kontekst društvenih pokreta. Dok je prema Touraineu (1971) industrijsko društvo organizovano oko manufakturne proizvodnje, u postindustrijskom društvu najznačajniji resursi predstavljaju znanje i informacije, što dovodi do drugačijih oblika sukoba, koji imaju više kulturnu nego ekonomsku dimenziju. Touraine je smatrao, a danas je to više nego očigledno, da klasni sukob zamjenjuje sukob oko kontrole nad znanjem, naročito između obrazovanih dijelova društva koji su iz različitih razloga marginalizovani i onih koji se koriste znanjem da bi upravljali društvom. Društveni pokreti, pa tako i oni u *cyber* prostoru, sve su važniji u postmodernom dobu zato što ih kulturna ili moralna problematika interesuje koliko i pitanja sopstvenog interesa a da se najviše usmjeravaju na mobilizaciju javnosti. Ovdje je važan tzv. repertoar kolektivne akcije (Nash, 2006: 140), koji podrazumijeva sve načine na koje se grupa koristi svojim resursima da bi se ostvario zajednički cilj, te u isto vrijeme, a naročito u *cyber* prostoru, društveni pokreti uče jedni od drugih i lakše i s većim dometom međusobno razmjenjuju kako informacije tako i taktike djelovanja. Najbolji primjer za ilustraciju jesu prije svega niz protesta i pobuna u Tunisu 2010. godine koji su se brzo proširili diljem Sjeverne Afrike i Bliskog istoka targetirajući represivne režime i probleme izrazito niskog životnog standarda stanovnika ovih područja. „Arapsko proljeće“ je važno zbog demonstranata, naročito mladih ljudi koji su iskoristili društvene mreže kako bi se bolje organizirali, jačali svijest drugim ljudima o političkim problemima, ali i dokumentovali iskustva na terenu. Korištenje društvenih mreža za „politički ustanak“, dokumentovanje i prikazivanje nasilja nad demonstrantima, čemu je na ovakav način mogao svjedočiti cijeli svijet, izgradnja i jačanje slobode govora i izražavanja mišljenja, kreiranje *online* prostora za građanski aktivizam jeste važan dokaz uloge *cyber* društvenih pokreta ali i uloge građanskog novinarstva danas. Mnoge studije u ovom kontekstu upravo „Arapskog proljeća“ nameću diskusije o ulogama društvenih mreža u ovim događajima i njihovog uticaja na stanovništvo zemalja koje je ovaj pokret obuhvatio. *Facebook* stranice i druge društvene mreže i društvene grupe u njima kreirale su prostor za okupljanje zajednice, dijeleći informacije, fotografije i snimke koje su imale uticaja na organizaciju protesta u *offline* sferi, na ulici. Društvene mreže imale su ulogu „megafona“, mobilizirajući mase ljudi da izađu na proteste i u isto vrijeme informirajući cijeli svijet o tome šta se dešava na ulicama mnogih gradova tog područja, što je rezultiralo daljnjom globalnom podrškom i međunarodnim pritiskom nad autoritarnim režimima. Drugim riječima, za građane i građanke diljem svijeta koji se nastoje oduprijeti represivnim društvenim uređenjima, platforme društvenih medija često su slamka

spasa i nerijetko danas jedini način društvene angažiranosti. Autoritarne vlasti uglavnom, doslovno kazano, zaziru od moći interneta i društvenih mreža i nastoje da ih filtriraju, prate, ograniče njihovu upotrebu, ili čak da ih sasvim ugase. Međutim, lakši pristup i komunikacija s drugim ljudima, lakši pristup resursima i društvenom kapitalu uopšte pojačali su važnost *cyber* prostora u životu čovjeka, što se naročito pokazalo bitnim na mjestima gdje su građanima i građankama ugrožene slobode i prava. Više je nego očito da, naročito u teškim okolnostima, društvene mreže mogu da okupe veliki broj ljudi te da im pomognu da se izbore za svoja prava, što je postala i njihova primarna prednost.

Društveni pokreti, organizacije i aktivizam u *cyber* prostoru imaju najviše izgleda za dugotrajan uspjeh ili barem uticaj s obzirom na to da mogu računati kako na lokalnu tako i na globalnu podršku. Kada se na nivou lokalne zajednice aktivira više mreža, a njihova poruka prenese daleko i naširoko, društveni pokreti imaju ozbiljne šanse da steknu ne samo dovoljno pobornika već i dovoljno legitimiteta i autoriteta za širi i ozbiljniji domet.

Međutim, iako mnogi društveni pokreti smatraju da je njihova decentralizacija i činjenica što nemaju vođu njihova prednost, značajni teoretičari iz oblasti sociologije *cyber* kulture smatraju da je stvaranje snažnih vođa u *cyber* prostoru jednako bitno kao i u *offline* sferi jer su oni važni za uvođenje promjena u dugoročnom smislu, smjernica i ciljeva društvenog pokreta. Ovu tezu možemo potvrditi iz iskustva našeg bosanskohercegovačkog društva. Svjedoci smo kreiranja odnosno nastajanja mnogih važnih pokreta, inicijativa u *cyber* prostoru, no one su uslovno kazano nestale baš usljed nedostatka vođe, tj. vodstva tog pokreta. Tako da mnoge inicijative nastale u *cyber* prostoru često ostanu samo tamo, da ne kažemo „zaglavljene“ u *cyber* prostoru bez implementacije u *offline* sferi, naročito kada je riječ o realnom i konkretnom uticaju na institucije, različite regulacije i sl. Također, dobro je da se ljudi u okviru mreža i fizički sastaju te pažljivo razmotre svoje ciljeve i strategije kako bi postigli dugoročniji uspjeh. Mnoge inicijative su se upravo iz ovakvih razloga ili raspale zbog nedostatka i fizičkog kontakta, pa čak i samog upoznavanja, ili prosto nestale u bespućima *cyber* prostora. Jer traženje podrške na društvenim mrežama nije isto kao što je to traženje podrške u fizičkom prostoru, te se lako može doći do tzv. aktivizma iz fotelje ili *hashtag* aktivizma kada priča o djelima, aktivnostima (naročito na društvenim mrežama) zamijeni istinska djela i aktivnosti. Ipak, organizacija akcija pomoću društvenih mreža može biti itekako produktivna, a najuspješniji društveni pokreti danas kombinuju i *online* i *offline* djelatnosti.

Kako je već navedeno, internet a pogotovo društvene mreže jesu platforme i važni kanali za iskazivanje različitih mišljenja i težnji. Tako naprimjer, prema istraživanjima u SAD-u Pew Research Centra⁴ nakon pokreta *Black lives matters* više od dvije trećine korisnika društvenih mreža je iskoristilo ove platforme za makar jednu od sljedećih političkih ili građanskih aktivnosti: da podstaknu ljude da glasaju, da objave, promoviraju ili da iskažu podršku nekom društvenom, političkom, socijalnom, kulturnom, ekonomskom cilju, da preduzmu društvenu, političku, socijalnu ili bilo koju drugu akciju ili se pridruže nekim drugim društvenim pokretima, da prate određenog kandidata, zvaničnika, javnu ličnost u različitim sferama života i društvenih problematika.

Nadalje, u julu 2013. godine aktivisti su prvi put koristili *#BlackLivesMatter hashtag* kako bi inspirisali razgovore o rasizmu, nasilju i pravnom sistemu. Deset godina kasnije *Black Lives Matter* predstavlja model nove generacije društvenih pokreta koji su direktno povezani s društvenim mrežama. Više od 44 miliona *tweetova #BlackLivesMatter* trenutno postoji prema analizama Pew Research Centra iz marta 2023. godine. Ovaj pokret potvrđuje postojanje snažnih društvenih pokreta iznjedrenih u *cyber* prostoru, gdje se upravo društvene mreže pretvaraju u medijske platforme za jačanje prosocijalnog ponašanja ljudi u smislu borbe za ljudska prava, solidarnost i ljubav prema bližnjem. Mreža može biti adekvatna pomoć za uklanjanja predrasuda i strahova. Kroz kontakt s ljudima iz različitih dijelova svijeta možemo mnogo da naučimo o životu i problemima u tim zemljama i da smanjimo sopstveni strah od svih kontakata s onim šta nam je nepoznato. S druge strane, možemo dobiti inspiraciju da sami pokrenemo ili se pridružimo određenom društvenom pokretu na Mreži. A ovaj pokret je bio inspiracija mnogim ljudima, naročito u Francuskoj i Izraelu.

Većina različitih događaja u ovom kontekstu ostaje i na *YouTubeu*, što može stvoriti kognitivni efekt sjećanja i bar mlađoj generaciji kreirati put važnosti doživljaja zajedništva u borbi za različita prava.

⁴ Više na: <https://www.pewresearch.org/internet/2023/06/29/blacklivesmatter-turns-10/>

Zaključna promišljanja

U ovom radu predstavljen je kratak osvrt na značaj digitalnog aktivizma u kontekstu karakteristika *cyber* platformi koje ga omogućavaju prvenstveno u dokumentiranju i prezentiranju ličnih i grupnih iskustava, a što dalje omogućava izgradnju i razvoj zajednica i zajedništva, potvrđivanje različitih kulturnih identiteta i jačanje poštivanja ljudskih prava. Važno je naglasiti da je potrebno još više sveobuhvatnih istraživanja kada je o ovom društvenom fenomenu riječ, a u kontekstu limitiranja slobode govora, što se naročito odnosi na istraživačko i kritičko novinarstvo. Ova problematika će tek u narednom periodu biti na naučnoj agendi u Bosni i Hercegovini. Nadalje, mnoga daljnja istraživanja trebala bi se još više i ozbiljnije fokusirati na odnos između tehnologije i psihologije, tehnologije i sociologije na empirijskoj osnovi, uticaja tehnologije na socijalni rad, kao i fokusiranja na razlikama između platformi i njihovog uticaja na pojedince i uzroka neuspjeha nekih *cyber* društvenih pokreta.

Više je nego evidentno da se internet koristi kao moćno sredstvo kada je riječ o emancipatorskim djelovanjima u cilju razvijanja i jačanja svijesti o mnogobrojnim problemima, okuplja ljude, mobilizira ih, lakše se postavljaju aktivističke agende, drugim riječima pospješuje kolektivno djelovanje u društvu. S druge strane, internet lakše omogućava prostor i agonističkim grupama (različite društvene grupe ili vlasti) kojima je cilj ugušiti svaki otpor i kritičko djelovanje, pa samim tim i aktivizam, a sve u svrhu polarizacije građana i građanki, širenja dezinformacija, pa sve do rasističkih, ksenofobnih, homofobnih i fašističkih ideologija i njihove implementacije putem politike i kulture.

Na kraju, može se zaključiti da *cyber* prostor otvara u bukvalnom smislu bezbroj mogućnosti da se ljudi aktiviraju kako bi podržali neki važan društveni cilj ili delegirali neki novi. Digitalni aktivizam značajno utiče na politiku, na društvo uopšte, na državno upravljanje, na građansko i društveno angažovanje, i pruža mnogo priliku za iniciranje nekog društvenog pokreta ili pridruživanje postojećima.

U ovom kontekstu najvažnije je postaviti pitanje kako će ili kako nam može beskonačnost *cyber* prostora pomoći da ostavimo trag u svijetu oko nas i možda da izmijenimo odnos snaga u različitim sferama ljudskog života a kroz zajedničko djelovanje.

Biti čovjek u stvarnom životu nije jednostavno niti lagano, i trebamo svi znati da *cyber* prostor ne može od tog zadatka da nas poštedi.

Literatura

- Castells, M. (2018). *Mreže revolta i nade: društveni pokreti u doba Interneta*. Beograd: Službeni glasnik.
- Nash, K. (2006). *Savremena politička sociologija: globalizacija, politika i moć*. Beograd: Službeni glasnik.
- Schuler, D. (1996). *New Community Networks*, New York: ACM Press.
- Touraine, A. (1971). *The Post-Industrial Society: Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. New York: Random House.